

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (Београд)

БЕОГРАДСКИ МИТРОПОЛИТ МОЈСИЈЕ ПЕТРОВИЋ
(1713-1730) И ПОЧЕТАК СТВАРАЊА СРПСКОГ
КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА НОВИЈЕГ ВРЕМЕНА

I

Двогодишњи рат између Аустрије и Млетачке Републике, с једне, и Турске, с друге стране, завршен је, као што је познато, Пожаревачким миром (21. јула 1718), и то на штету турске стране. Поред осталог, овим миром у састав аустријске државе ушао је један део Србије заједно с Београдом и са црквеним епархијама: београдском и ваљевском, као и вршачком и темишварском.¹ На челу Београдске митрополије тада се налазио митрополит Мојсије (Београд, 1677-1730, одн. 1713-1730) који се, верујемо, обрадовао, прво, ослобођењу једног дела Србије од Турака (који су на овим просторима до тада владали више од 250 година) и, друго, припајању тога дела Аустрији, једној хришћанској земљи која је, истина, била католичка. Та Митрополитова радост, с наше стране реално претпостављена, није, међутим, дуго трајала. Аустријска држава, врло брзо по преузимању власти у Србији, својим конкретним поступцима везаним за унијаћење Срба запретила је опстанку православља код нас и непосредно угрозила с верске и националне стране Србе као православан народ. Такав негативно активан став католичких свештеника према Србима није само разочарао митрополита Мојсија већ га је и усмерио да приступи решењу које му је тада једино преостајало: да се обрати за помоћ словенској, православној и ћириличкој Русији, европској сили. Поменуто стање

у Србији митрополит Мојсије је детаљно образложио у два маха руском цару Петру Великом. На своје прво писмо – написано већ 1. септембра 1718. г., непуних месец и по дана после закључења Пожаревачког мира а за које не постоје подаци да је и стигло до Петра Великог – митрополит Мојсије није добио одговор. Зато је он 20. октобра 1721. истом Цару написао и друго писмо – које је заједно с копијом првог писма однео у Петроград Митрополитов секретар Владул Малаеску – после чега је уследила руска одлука и акција око помоћи Српској православној цркви.

У тим писмима (која су писана у највећој мери ондашњим руским црквеним језиком) митрополит Мојсије је указао на изузетно лоше прилике у којима се, верски национално, наша Српска православна црква и српски народ, па је молио за руску помоћ да се то стање поправи рекавши, поред осталог, и следеће:

а) да у Београду нема саборне цркве и да би је требало изградити а чији би ктитор био руски цар Петар Велики,

б) да у Београдској епархији немају црквене опреме, тј. ни архијерејске и свештеничке службене одежде ни остале неопходне предмете за вршење богослужења,

в) да нема црквених књига „које су Турци опљачкали и спалили, а нарочито молимо службене књиге за дванаест цркава”,

г) „много нам сметају римски учитељи који говоре и обмањују добродушне и неуке речју о нашој православној вери и о нашем исповедању да би их навели да пристану уз њихово учење и да постану деца римске цркве”,

д) „противници наши [римокатоличко свештенство] обманом, иако још не јавно и без насиља, својим лажним проповедима кваре народ; хвале се да ће у нашој земљи основати штампарију – да штампају наше књиге – и школе на словенском језику и кажу нам: пошто ми то немамо, потребно је онда од њих то узети. Па нека процени Ваша велика мудрост куда би стигао овај наш жалосни народ [...]”,

ђ) „немамо оружја [духовног] да им одговарамо и толико смо сиромашни да само силом можемо некога наћи да га поставимо за свештеника и због тога овде, у Српској земљи, села и јесу без свештеника, на која братри, надмашујући нас, врше притисак: јер,

говоре нам, пошто ми немамо да поставимо свештенике, они неће оставити људе без свештеника – већ су почели наше људе да крсте, да венчавају”,

е) „молимо Ваше Царско Величанство да бисте својом превисоком монаршком милошћу, и ради чувања благочасне вере наше православне, учинили да се нама у Београд пошаљу два искусна учитеља ради учења побожне деце”,

ж) „Бог нас шаље под милост Вашег Царског Величанства као свом намеснику на земљи да ослободи ове душе од неукости. Не молимо за телесну већ за душевну помоћ”,

з) „да бисмо подигли школе, молимо два учитеља: латинског и славјанског језика, а славјански језик је наш језик! Молимо књиге за цркве пошто немамо штампарију”,

и) „Не тражимо богатство већ само помоћ у просвећењу учења и оружје наших душа којим ћемо се супротставити онима који ратују против нас. У многе земље стиже Твоја милост, нека дође и на наш народ! Смилуј се, милостиви Царе, јер можеш ако хоћеш! И велики је дар који је душеван – реци и биће! Буди други Мојсије и избави нас из Египта неукости [...]” (Младеновић 1989 10-12).

На све ове и друге молбе митрополита Мојсија, изнесене у његовом другом писму руском цару, Петар Велики је 11. маја 1722. одлучио да треба помоћи Српској православној цркви око чега је био ангажован Синод Руске православне цркве. У личности Максима Терентјевича Суворова нађен је учитељ славенског (руског црквеног језика) и латинског језика, који је пристао с породицом и братом, који ће му помагати у настави, да отпутује у Србију. Што се тиче учитеља грчког језика, руски Синод је обезбедио само плату за њега с тим да се сама таква личност нађе у Србији. Испуњена је молба митрополита Мојсија и у погледу црквене опреме, црквених књига за 12 цркава и уџбеника, што је руски Синод преко В. Малаескуа, секретара митрополита Мојсија, послао у Србију 1724. г. М. Суворов је у Србију са собом донео и уџбенике и приручнике славенског (руског црквеног) језика: 70 примерака књиге *Славенскаја граматика* Мелетија Смотричког (у издању Ф. П. Поликарпова, Москва, 1721), 400 примерака књиге

Первое учение отроком Теофана Прокоповича (Санкт Петербург, 1722) и 10 примерака књиге *Лексикон славено-греко-латински* Ф. П. Поликарпова (московско издање из 1704. г.) – Младеновић 1989 12-13).

Овим су коначно биле испуњене молбе београдског митрополита Мојсија који је на свему овоме захвалио руском Синоду у свом писму од 27. августа 1726. г., а 1. октобра исте године почела је у Сремским Карловцима с радом славенска школа Максима Суворова. Сам митрополит Мојсије морао је бити задовољан добивши тражену помоћ од Русије, која ће одиграти главну улогу у учвршћењу православља у тадашњој Србији. Спречено је унијаћење Срба на традиционалним православним српским просторима тако да је православљу била обезбеђена будућност не само на подручју Београдске митрополије већ и у осталим српским крајевима – а што је било суштина молбе митрополита Мојсија упућена руском цару Петру Великом.

II

На једном месту у свом писму Петру Великом, а које смо горе већ цитирали (з), митрополит Мојсије каже: „да бисмо подигли школе, молимо два учитеља: латинског и славјанског језика [славенског, рускословенског, руског црквеног], а славјански језик је наш језик! Молимо књиге за цркве пошто немамо штампарију”. Својом реченицом, узвичном и накнадно додатом: *а славјански језик је наш језик* митрополит Мојсије заправо открива руском цару Петру Великом своје мишљење, овде неискazано али подразумевано, о међусобној блискости тадашњег руског (рускословенског) и тадашњег српског (српкословенског) црквеног језика, о њиховој великој међусобној разумљивости, о заједничком писму, ћириличком, којим се оба ова језика служе – а све то имплицитно упућује на закључак да су постојеће невелике разлике међу њима лако савладиве при учењу и при преласку с једног језика на други (у овом случају при преласку Срба са свог старог црквеног, српкословенског, на руски црквени језик, рускословенски). Ту је Митрополит био у праву. Данас је у науци

јасно утврђено да је блискост поменутих двају црквених језика, српског и руског, условљена њиховим заједничким пореклом јер у њиховој основи лежи један исти језик, старословенски, најстарији словенски црквени и књижевни језик који је познатим радом Ћирила и Методија настао почетком друге половине IX века. Због тога се ова два црквена језика: српски (српскословенски) и руски (рускословенски) данас оправдано третирају као варијанте поменутог ћирило-методијевског старословенског језика (уп. Толстој II 289; Младеновић 1989 38-40; Младеновић 2002 85-86).

Враћајући се поменутој реченици и мисли митрополита Мојсија, понављамо да се она односила, пре свега, на могућност преузимања и лаког савлађивања рускословенског језика од стране наших људи, што је, наравно, подразумевало истовремено с наше стране напуштање дотадашњег српскословенског језика. А то се стварно и десило јер је, као што је већ речено, 1. октобра 1726. почела с радом у Сремским Карловцима славенска школа руског учитеља Максима Суворова, у којој се, поред других предмета, предавао и рускословенски језик који је негде до половине XVIII века заузео своје место богослужбеног језика у Београдској митрополији а касније се проширио и на остале просторе под управом Српске православне цркве у којој је као богослужбени, овај језик остао и до дана данашњег.

У трећој деценији XVIII века, у времену о којем говоримо, митрополит Мојсије је несумњиво био задовољан поменутом руском помоћи, што смо овде већ констатовали. Међутим тада, верујемо, тешко да је могао и слутити какву ће све корисну улогу имату рускословенски језик у развоју српског књижевног језика новијег времена на народној основи – а што се почело дешавати нешто касније: од друге половине XVIII века па наовамо, после учвршћења рускословенског у Српској православној цркви и у српској средини где се овај руски црквени језик, који је имао, како смо рекли, своју штампану граматику, речник и друге приручнике, учио по нашим школама. А како је у то време црквени језик био истовремено и језик на којем су Срби уопште стицали писменост и образовање, и то не само црквени људи већ и световњаци, мирјани, они који нису били својом професијом везани за Цркву – то се, у

овом случају, *рускословенски језик* употребљавао и изван црквене сфере. У тој употреби нашао се почетком друге половине XVIII века и ондашњи *руски књижевни језик* с којим су се Срби упознали у својој средини, преко руских књига са *световном садржином* и које су биле штампане руском грађанском ћирилицом – писмом, створеним познатом реформом цара Петра Великог (1710. г.). Та грађанска ћирилица је преко поменутих књига пренета у српску средину, наши људи су је усвојили, и, наравно, уз извесне промене задржали је све до данас.

Пошто се током друге половине XVIII века тежило остваривању програма европског идејног покрета Просвећености, којим су биле захваћене и српске земље, то се у овом времену и пред српске писце почео постављати задатак просветног и моралног утицаја на српску читалачку и слушачку публику. За разлику од ранијих времена, требало је одсад текстове световне садржине писати тако да оно што писац хоће поручити својој публици, без обзира на степен њеног образовања, *буде њој разумљиво*. Тај задатак наши писци тада нису могли лако остварити јер рускословенски језик (као ни тадашњи руски књижевни а ни ранији српкословенски) *није био широко разумљив* српским читаоцима и слушаоцима, а српски књижевни језик на народној основи, који се у овом периоду стварао, морао је у највећој мери обезбедити ту *разумљивост*. Рускословенски и ондашњи руски књижевни језик као антиузори могли су корисно послужити при формирању српског књижевног језика на српској народној основи. Због тога је већ 1768. г. Захарија Орфелин у предговору свом *Славеносрпском магазину* рекао следеће за себе и своје остале покретаче овога часопис: „тако постарати се хоћемо ми онија сочиненија [она дела] – која ради којег читатеља покажут се по реченијам [по речима, изразима] не вразумителни [неразумљиви] – **п о с е р п с к и у п р а в љ а т и**” (16), тј. да ће у овом часопису његови оснивачи *посрбљивати* оне рускословенске и руске речи које су неразумљиве српском читаоцу (Младеновић 1989 80-81). То је значило да ће поступком превођења – као и фонетским и лексичким прилагођавањем српском народном језику – неразумљиве рускословенске или руске речи постати разумљиве српском читаоцу и слушаоцу. Овај процес

посрбљивања рускословенског и руског књижевног језика није дотицао фонолошки (гласовни) и морфолошки (изузев изведених и сложених речи) систем српског књижевног језика који се тада стварао, јер су оба ова система представљала одлику српског народног језика (углавном данашњег шумадијско-војвођанског дијалекта). Поменути процес србизације захватио је поједине речи и изразе који су Србима били неразумљиви, али су ван овог процеса остајале непосрбљене (или делимично посрбљене) многе рускословенске или руске речи којима се означавају углавном разни апстрактни појмови за које српски народни језик није имао изграђену лексику неопходну српском књижевномјезичком изразу (нпр. *магновење, лукавство, верност, савет, савест, достојан, васпитати, премудрост, провиђење, читатељ* и др.). Тако се код Срба почео стварати *славеносрпски књижевни језик* који је био, наравно, штокавски и еквски. Њиме су Срби писали и штампали своја дела световне садржине током друге половине XVIII и прве половине XIX века. Тај језик није био затворен систем већ напротив отворен за спољне утицаје. Он се у поменутом времену одликовао *сталним, континуираним процесом* свог властитог посрбљивања, који се појачавао из деценије уз деценију и који је почео јењавати тек негде крајем прве половине XIX века. Овоме треба додати и не мали број јавно изношених објављиваних предлога, мишљења, али и конкретних поступака појединих Срба у вези са неопходном реформом ондашњег писма (најчешће грађанске а не црквене ћирилице), које ће се употребљавати за писање славеносрпским књижевним језиком, односно ондашњим српским књижевним језиком на народној основи. Почети реформе наше ћирилице у поменутом времену везују се за делатност Захарије Орфелина (1762. г.), настављају се током следећих деценија, да би та реформа кулминирала познатим револуционарним поступком у овом погледу Саве Мркаља (1810. г.) те да би, најзад, Вук Караџић, прихватајући Мркаљеву реформисану ћирилицу, њу даље у два маха мењао (1814. и 1818. г.) и довео је до њеног пуног савршенства.

У вези с поменутиим сталним, континуираним процесом посрбљивања славеносрпског језика, што је обухватало и поступну измену нашег ћириличног писма, можемо констатовати

да се у том процесу, као саставни делови тог континуитета јављају многи српски писци чије је дело проучено до данас, и то у времену од 60-их година XVIII па негде до краја прве половине XIX века. Поменимо овде њихова имена и уз њих одговарајуће године када су они остваривали учинке, важне за развитак српског књижевног језика новијег времена и српске азбуке. То су: Захарија Орфелин (1762-1763, 1767, 1768), Јован Рајић (1764, 1776, 1791, 1793), Василије Дамјановић (1767), Доситеј Обрадовић (1783 и др.), Емануил Јанковић (1787, 1789), Аврам Мразовић (1787, 1800, 1803, 1808), Михајло Максимовић (1792), Јован Мушкатиоровић (1798, 1805, 1807), Николај Лазаревић (1799), Никола Стаматовић (1793), Стефан Стратимировић (1800), Лукијан Мушицки (1800 и др.), Атанасије Стојковић (1800, 1801, 1802, 1803), Гаврило Хранислав (1804), Сава Текелија (1805), Викентије Ракић (1799, 1808), Павле Соларић (1808, 1809), Стефан Новаковић (1809), Сава Мркаљ (1810), Стефан Живковић (1814), Вук Карацић (1814, 1818. и др.), Димитрије Исајловић (1816), Димитрије Давидовић (1821), Јован Стејић (1826, 1849), Јован Хацић (1821. и др.), Јован Стерија Поповић (1832, 1838, 1847), Вукашин Радишић (1844), Ђура Даничић (1847. и др.), Бранко Радичевић (1847) и др. Сви ови аутори – а међу њима у ранијем периоду најистакнутији: Доситеј Обрадовић, Сава Мркаљ и Вук Карацић – својим штампаним делима, конкретним поступцима допринели су (неко мање, неко више а неко највише) да се негде до краја прве половине XIX века формира српски књижевни језик екавског изговора којим ми данас пишемо и говоримо.

А свега тога тешко да би и било, или би све кренуло неким другим путем, да у другој и трећој деценији XVIII века није било београдског митрополита Мојсија и његове благовремене иницијативе, али и конкретне руске акције, у вези са преласком Српске православне цркве на тадашњи руски црквени језик (рускословенски) који је у нашој цркви као богослужбени остао до дана данашњег. Тај језик је допринео стварању и развоју славеносрпског књижевног језика, и то у првом реду својом богатом лексиком коју су Срби преузимали и посрбљивали у својим писаним и штампаним делима и текстовима световне садржине.

То је помогло комплетирању формирања славеносрпског језика, а то све је водило стварању српског књижевног језика новијег времена (екавског изговора). За тај допринос заслужан је, наравно, поменути београдски митрополит Мојсије, и то пре свега, како смо рекли, због његове акције око увођења рускословенског језика као црквеног на српским православним просторима. Та заслуга овог Митрополита у данашњим проучавањима историје српског књижевног језика новијег времена често се занемарује, превиђа и недовољно истиче, што, разуме се, научно није оправдано.

СКРАЋЕНИЦЕ

- Историја IV-1 – Историја српског народа. Четврта књига. Први том. Срби у XVIII веку. - Београд (Српска књижевна задруга), 1986.
- Младеновић 1989 – Александар Младеновић, Славеносрпски језик. Студије и чланци. – Нови Сад (Књижевна заједница) и Гроњи Милановац (Дечје новине), 1989.
- Младеновић 2002 – Александар Младеновић, О континуитету у развоју српског књижевног језика. (До средине XIX века). – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2002, књ. 45, св. 1-2, 83-90 (уп. исто и у књизи: Образ и слово. ЕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ. Юбилеен сборник по случај 60 годишнина на проф. Аксиња Джурова, Софија, Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2004, 233-240.
- Толстој II – Н. И. Толстой, Избранные труды. Том II. Славянская литературно-языковая ситуация. – Москва („Языки русской культуры”), 1998.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Нова граница између тог припојеног Аустрији дела Србије и Турске у грубим линијама ишла је правцем: од Дунава, североисточно од Неготина, према Сталаћу, затим према Крушевцу, Карановцу (Краљево), према Чачку, одакле је имала северозападни правац према Лешници (северно од Лознице), затим је избијала на Дрину па Дрином до Саве; места: Неготин, Сталаћ и Чачак тада су улазила у састав Србије, док су Крушевац, Карановац (Краљево) и Лешница остајали ван тога састава (Историја IV-1, 136-137, карта и стр. 539).

Резюме

Переход от сербскославянского языка, как традиционного языка Сербской Православной Церкви, к русскославянскому языку, являющемуся языком Русской Православной Церкви, совершился благодаря белградскому митрополиту Мойсею, с целью защиты сербского православия от католического прозелитизма. Осуществить это было нетрудно, так как сербскославянский и русскославянский языки являлись вариантами одного и того же языка – старославянского. С тех пор и по настоящее время за русскославянским языком закрепились функции официального богослужебного языка Сербской Православной Церкви.

Во второй половине XVIII века оказалось нужным создавать сербский литературный язык на народной основе. Функция литературного языка сербов не могла быть возложена на русскославянский язык, или на русский литературный язык того времени, так как эти языки были непонятны большей части сербского народа. Это привело к себизации русскославянского языка в произведениях сербских писателей, имеющих светское содержание. В этот период начинает складываться славяносербский язык, включающий в себя фонологическую и морфологическую системы народного языка, однако охватывающий также часть лексики русскославянского языка, а также русского литературного языка того времени (это были в первую очередь слова, обозначающие отвлеченные понятия).

Во второй половине XVIII века и в первой половине XIX века этот пласт лексики постепенно и непрерывно подвергался влиянию сербского языка. В этом отражается вклад русскославянского языка в процесс развития славяносербского литературного языка данного периода, приведший в конечном счете к формированию эквивалентного произношения современного сербского литературного языка. Нет сомнений, что это является заслугой белградского митрополита Мойсея Петровича, и результатом его усилий, направленных на распространение русскославянского языка богослужения Сербской Православной Церкви.

Резиме

Ради одбране српског православа од покатоличавања београдски митрополит Мојсије учинио је да Српска православна црква у трећој деценији XVIII века напусти свој традиционални црквени језик (српскословенски) и да усвоји тадашњи руски црквени језик (рускословенски). Лингвистички гледано, то је било лако постићи јер српскословенски и рускословенски представљају варијанте једног истога језика: старословенског. Отада па до данас рускословенски је остао у функцији званичног богослужбеног језика Српске православне цркве.

Када је у другој половини XVIII века требало стварати српски књижевни језик на српској народној основи, ту функцију није могао вршити рускословенски језик, а ни ондашњи руски књижевни језик јер ти језици нису били разумљиви ширем слоју Срба. Зато је дошло до посрбљивања рускословенског језика у делима српских писаца са световном садржином. Почео се стварати славеносрпски књижевни језик са српским народним фонолошким и морфолошким системом, али и са једним делом лексике (нарочито оних речи које су означавале апстрактне појмове) из рускословенског и ондашњег руског књижевног језика. Та лексика је постепено и континуирано посрбљивана током друге половине XVIII и прве половине XIX века. У томе се огледа допринос рускословенског језика развоју славеносрпског књижевног језика у поменутом времену, који је у свом крајњем резултату водио фомирању екавског изговора данашњег српског књижевног језика. За тај допринос несумњиво је заслужан поменути београдски митрополит Мојсије, односно његова акција око увођења рускословенског језика као црквеног на српским православним просторима.

Академик Александар МЛАДЕНОВИЋ, рукодилац научних пројеката у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије у Београду (Скерлићева 1).

YU ISSN 0351-2819/UDK 901, оригиналан научни рад, примљен за штампу 25. маја 2006.

Кључне речи: Мојсеј Петровић, рускословенски језик, славеносрпски, Максим Суворов.

BIBLID: 0351-2819, (2004-2005), 26-27, стр. 517–527.